

Süüst sügavuti

Ene Vainik

Eesti Keele Instituudi vanemteadur, PhD

Süüdi või *süütu*, selles on küsimus ... Võivad ju need kaks tähenduslikult teineteist välistavat sõna nii mõnegi elusaatuse pea peale pöörata. Seda muidugi juhul, kui üks või teine lausutakse kohtukulli ees ja haamri kolksudes. Igapäevases keelepruugis neil sõnadel nii suurt kaalu ei ole ja pole nad ka tähenduse poolest teineteist täiesti välistavad. Nii on näiteks juba esimesest pilgust selge, et neil kahel sõnal on ühine tüvi – *süü* – ja et just tüvi kannab tähenduse põhiosa, mida siis liidetega (*-di* ja *-tu*) vastandlikuks modifitseeritakse.

Et just tüvi on tähtis, kinnitab ka eesti keele sõnapere sõnaraamat, mille andmetel on tüve *süü* peres kokku ligi seitsekümmend tuletist ja liitsõna.¹ Põhivastandusele *süüdi* vs. *süütu* on tänapäeval lisandunud hulk õigustermineid nagu *süüline*, *süüdivus*, *süüstama* jne.

Järgnevas artiklis vaatleme, mida tähendab *süü* väljaspool kohtusaali, ja arutleme selle üle, kust on see sõnatüvi eesti õiguskeelde saadud.

Süü tähendus

Eesti keele seletav sõnaraamat (EKSS)² annab nimisõna *süü* peamiseks ja esmaseks tähenduseks 'süüdiolak sobimatus, taunitavas, kahjulikus v. kuritegelikus teos', näiteks *Õnnetus juhtus autojuhi süü tõttu*. Kui eesti keel ei oleks mu emakeel, peaksin selleks, et sellisest definitsioonist aru saada, otsima edasi sõna *süüdi* tähendust. See määrsõna on seletatud järgnevalt 'süüdlane, süüdlaseks milleski', näiteks *Ta tundis end vanemate ees rängalt süüdi olevat*. Seega ei seleta ka sõna *süüdi* meile veel ära *süü* tähendust, vaid juhatab tähendust otsima veel järgmise sõna – *süüdlane* – juurest. *Süüdlane* on määratletud kui 'mingi süü- v. pahateo sooritanud, kahjuliku, sobimatu teo korda saatnud isik', näiteks *Süüdlast ei õnnestunud kindlaks teha*. Ehkki selleski definitsioonis leidub üks *süü*-tüveline sõna, on tähendus määratletud ka teisti: *kahjulik* või *sobimatu tegu*. Lõpuks ometi on leitud *süü* selgitamiseks sõnu, mis ei ole ise tuletised sellest samast tüvest!

Kokkuvõtlikult näeb *süü* defineerimise ahel EKSS-s välja selline (nool ← tähendab 'sellele eelneb'):

süü ← *süüdi* ← *süüdlane* ← *pahategu*

Selline asjade seis on paradoksaalne ja läheb vastuollu ettekujutusega, et sõnatüvi peaks olema tähenduslikult lihtsakoelisem kui sellest saadud tuletised. Teisest küljest tundub siiski just loogiline, et tavakeele sõnadele pole aluseks mitte küllaltki abstraktne ja muudest mõistetest sõltumatu SÜÜ³-kontseptsioon, vaid, et asjaoludest arusaamine ning suhtluse otstarbel sõnadesse valamine on alanud peale tõdemusest, et on juhtunud midagi halba või taunitavat (liitsõna *pahategu*). Keegi peab olema selle teo teinud (isikut osutav nimisõna *süüdlane*), järelikult peab tema olema selle

¹ Silvi Vare. Eesti keele sõnapered. Tänapäeva eesti keele sõnavara struktuurianalüüs. I–II.

Tallinn: Eesti Keele Instituut 2012. <http://www.eki.ee/dict/sp/>

² Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 2009. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.

³ Kapiteelkirja kasutatakse siinses artiklis selleks, et esile tõsta ja eristada mõisteid.

põhjustanud (määrsõna *süüdi*). Kui selletaolist asjaolude omavahelist seotust on vaja kokkuvõtlikult ja lühidalt kirjeldada, sobib nimisõna *süü*.

Seda, et argimõtlemine umbes sellist loogikat järgib, näitab seesama EKSS. Nimelt on sõnaraamatus sõnadel *süü* ja *süüdi* esile toodud ka kõrvaltähendus, milleks on võime osutada 'põhjustavat asjaolu või tegurit'. Näiteks *Pimeduse süü, et me seda kohta üles ei leidnud* ja *Inimeste viletsuses oli süüdi raske sõjaaeg*. Näeme, et "juhtunud oli midagi halba" (esimeses näites see, et *ei leidnud kohta üles*, teises *inimeste viletsus*) ja sõnadega *süü* ning *süüdi* toimub vastutuse omistamine välistele asjaoludele. Nii lihtne see ongi.

SÜÜ on kahtlemata üks neid mõisteid, mille täielik haaramine toimub nn freimide e argiteadmiste teatud liiki terviklike struktuuride toel.⁴ Freim on nagu ministsenaarium, kus kehtib teatud osaliste jaotus rollideks ja nende kindlaksmääratud suhted ning tegevused. SÜÜ-*freimi* peamiste osalistega me juba tutvusime: selleks on Pahategu ja selle Tegija. Asi sellega päriselt ei piirdu, määratud on ka see, et tegu on Ühiskonna Silmis Halb, st paigas peab olema "hea ja kurja tundmine", ning ka see, et ühiskonna arvamust peetakse Ülimuslikuks subjektiivse meeldivushinnangu ees. Nagu näeme, kajastab mudel omal lihtsustatud viisil ikkagi sedasama, mis reglementeeritult toimub kohtusaalis. Küllap asjatundjad leiavad erinevusi rohkemgi, kuid mulle torkab silma see, et argimõiste freimis pole Karistus kohustuslik komponent. Lause *Süüdlased jäid karistuseta* on vähemasti grammatiliselt korrektne, olgu õigusliku hinnanguga kuidas tahes.

Selle kõrval, et mingi abstraktse sõna tähendust defineerida või kirjeldada sõnale vastava mõistelise terviku (näiteks freim) osana, on tavakeeles tarvitusel ka hoopis erinev strateegia. Selleks on piltlik keelekasutus, mis kasutab võrdkujusid ja metafoore. Piltlikud kasutused lähtuvad vajadusest kirjeldada mitte niivõrd asja olemust iseeneses, kuivõrd seda, kuidas inimene selle nähtusega suhestub. Nii näiteks tõlgendatakse SÜÜD kui KOORMAT. Väljendid nagu *ränk süü*, *raske süü* või tõdemus, et *süü painab* või *vaevab kedagi* saab ära seletada mõistemetafooriga SÜÜ ON KOOREM.

Nimetus *mõistemetafoor* on võetud kasutusele selleks, et eristada lihtsat ühekordset loovat või huvitavat keelekasutust juhtumitest, kui mingit argielust ja -kogemusest tuttavamat mõistet kasutatakse süstemaatiliselt selleks, et kõnelda ja mõelda keerukamate, abstraktsemate ja raskemini hoomatavate mõistetest.⁵ Sellest, et argiteadvuses tõesti toimib mõistemetafoor SÜÜ ON KOOREM annavad tunnistust ka väljendid *süü lasub*, seda on *raske kanda*, *süüd teiste peale ajama*, *lökkama* või *veeretama* ning lõpuks ka otsene liitsõna *süükoorem*. Need pole juhuslikud sõnakasutused, argiteadvuses mõeldaksegi süüst mingil tasemel kui koormast.

Piltlik kujutamine ei ole kindlasti üheülbaline – meil on mitmeid viise, kuidas nähtustega suhestuda ja sellest kasvavad välja ka erinevad metafoorsed väljendid. Süü puhul toimib lisaks ka metafoor SÜÜ ON SAAST – sellest saab *puhtaks pesta*, südametunnistus võib olla kas *must* või *süüst puhas*, *plekita*;

⁴ Freimi (ingl *frame*) mõiste võeti kasutusele 20. sajandi 70.–80. aastatel, alguses psühholoogias, seejärel keeleteaduses. Vt nt **Charles Fillmore**. *Frames and the Semantics of Understanding*. – *Quaderni di Semantica*. Vol. VI, 1985. Eesti keeles on seda lähenemist tutvustanud **Haldur Öim** ja **Madis Saluveer**. Freimid keelekirjelduses. – *Akadeemia* 2002 nr 12, lk 2663–2678; Uurimistöös on seda mõistet kasutanud **Heili Orav**. *Isiksuseomaduste sõnavara semantika eesti keeles*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 2006.

⁵ **George Lakoff**, **Mark Johnson**. *Metafoorid, mille järgi me elame*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus. 2011.

süüd saab kellelegi *kaela määrida*. Siin jõuame veel kolmandagi varjatud argikujutluseni: süül on midagi pistmist kaelaga, näiteks väljendid *tal on süü kaelas, süü aetakse teiste kaela või kraesse*.⁶

Kust tuleb süü?

Süü päritoluga näib asi olevat lihtne. Etümoloogid arvavad, et tegemist on sama tüvega, mis tähistab 'puusüüd', st puidus näha olevaid aastaringe.⁷ Kuna sel sõnal on häälikuliselt ja tähenduslikult sarnased vasted ka kaugemates sugulaskeeltes, on tegemist nn uurali algkeelde kuulunud sõnaga. Sõna *süü* ajalugu ulatub seega tagasi kiviaega, umbes 5000–8000 aasta tagusesse perioodi. Meie keelised esivanemad on selle sõna kaasa võtnud Volga ja Kama jõgikonna metsavööndist, piirkonnast, mida kiviajal asustati.⁸

Puusüüd ja milleski *süüdiolekut* ühendavaks sillaks on peetud asjaolu, et *süü* tähendab lähemates sugulaskeeltes ja kõrvaltähendusena ka eesti keeles 'põhjust' (vrd soome *syy*). Seega kujutatakse tähenduse arengut ette niimoodi (nool ← tähendab 'sellele eelneb')

'süüdi olek' ← 'viga, põhjus' ← 'aastaring'

Sellise stsenaariumi kohaselt on sõnast *süü* 'aastaring' esmalt saadud küllaltki abstraktne tähendus 'viga, põhjus' ning alles seejärel kantud see kontsept üle inimsuhete ja -tegude valda. Eespool nägime, et tänapäeva keeleski esineb sõna *süü* kasutamist ebamäärasemalt tähenduses 'põhjustav asjaolu või tegur', nii oli see näidetes *pimeduses tee otsimise* ja *rahva viletsuse* kohta. Seega tähendusülekande 'põhjus' → 'süüdiolek' loogikast arusaamisega probleeme ei ole. Mis asjaoludel võiks aga puusüü saada selleks kogemuslikult tuttavamaks mõisteks, mille abil käsitada abstraktset mõistet 'põhjus'?

Mõelda võib umbes nii: kiviaegsete suhteliselt algeliste tööriistadega puitu töödeldes oli kindlasti vaja arvestada puusüüga. Süü sobivusest võis oleneda, kas nool või odavars õnnestus või mitte. Just puidu vestmine võis olla too tegevus, mille käigus tulid ette esimesed viltuminekid, näppulõikamised ja *süükspanekud*. Puukäsitööst saadud kogemuse põhjal mõistestame ka näiteks *jutustamist* ja *arutlemist* (juttu *vestma*, väide on *vastuokslik* jne).

Ehkki mõnes mõttes tõepärane, on eelnev siiski selles mõttes üsna naiivne arutluskäik, et eirab asjaolu, mille kohaselt *süü* kasutamine tähenduses 'süüdiolek' pole sugugi kiviaegne, vaid on tekkinud märksa hiljem. Igatahes mitte varem kui läänemeresoome keelte oletuslikul ühisperioodil meie ajaarvamise alguse paiku. Seda teame selle järgi, et tähendused 'eksimus, viga, põhjus' on leitud ainult meie lähematest sugulaskeeltest nagu soome, liivi, vadsa, vepsa ja isuri keel.

⁶ Piltlike väljendite heaks allikaks on nt **Asta Õim**. Fraseoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 2000. <http://www.eki.ee/dict/fras/>.

⁷ **Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar**. Eesti etümoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 2012.

⁸ Vt **Jorma Koivulehto**. The earliest contacts between Indo-European and Uralic speakers in the light of lexical loans. – **Christian Carpelan, Asko Parpola, Petteri Koskikallio** (toim). Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. Helsinki: Finno-Ugrian Society. 2001, lk-d 242. 235–264.

Eelajaloolise periodiseeringu mõttes vastab sellele ajale Rooma-eelne ja Rooma rauaaeg (ca 500 eKr – 500 pKr).⁹ See oli üldiselt üsna hea aeg: kliima oli leebem kui pronksiajal, põllunduse võtted tõhustusid, põllupinnad suurenesid ning mingil hetkel jõuti ka selleni, et enam-vähem kogu haritav maa oli kasutusel. Suurenes inimeste arv ja ühiskondlikke suhteid tuli reguleerida. Kuivõrd Eesti alal sellest perioodist linnused ja kaitserajatised puuduvad, on oletatud, et siingi oli nn Rooma rahuaeg (*Pax Romana*), kus seisuslikud suhted olid paika loksunud ning selle asemel, et kõik oleks kõigiga sõjas, järgiti mingit sorti (tava)õigust. Kuna esemeline kultuur, mis sellest perioodist on leitud, on tugevasti Skandinaavia-pärane, tundub põhjendatud oletada, et ka mallid ühiskonna suhete reguleerimiseks olid sarnased, st et olulised küsimused otsustati ülikute kogunemisel (Skandinaavias *ting*, meil vastavad neile *kärajad*, Vana-Venes *veetše*).

Sellele eelajaloolisele taustale tuginedes kasutan võimalust arutleda ka sõna *süü* teistsuguse päritoluvõimaluse üle. Kuna me nägime tänapäevasest keelekasutusest, et SÜÜ argimõiste adekvaatne seletamine on võimatu kaasamata teisi freimi osalisi nagu *süüdi*, *süüdlane*, *süütegu* või tuginemata piltlikele võrdkujudele nagu KOOREM, siis miks mitte oletada, et just nende asjaoludega on seotud ka selle sõna ajalugu. Ehk siis – miks mitte oletada, et see sõna ongi kasutusele võetud mingi algelist laadi õigusemõistmise kontekstis. Selle asemel, et mõelda SÜÜST abstraktselt kui põhjusest, on kergem mõelda konkreetse kahju põhjustajast ja sellest, mida peaks tegema, et seda kahju heastada. Näiteks võiks sõna *süü* algsem ja konkreetsem kasutustähendus olla olnud 'koormis/koorem', mis kahjutegijal tuleb rahvakogu otsuse põhjal ära kanda ehk tasuda. Seega oleks *süü* kui 'pahategu' ning selle lunastamise 'kohustus' käsitatud ühe mõistelise tervikuna.

Eesti sõnadega *süü* ja *süüdi* sarnased sõnad – seejuures nii tähenduse kui ka häälikute poolest – on olemas ka slaavi ja germaani keeltes. Näiteks vanavene *cydumu* 'kohut mõistma', millest tuleneb ka eesti sõna *sundima*. Saksa sõna *Schuld* 'süü' ja schuldig 'süüdi' eellaseks on alg-germaani sõna *skuldi-z 'pidama, kohustatud olema'. Samast algest on pärit ka inglise *guilt* 'süü' ja *guilty* 'süüdi' (vanainglise *scyld*). Sellegi sõna puhul on oletatud, et 'pahateo' kõrval on ta tähendanud 'trahvi' ehk kahju hüvitamise kohustust.¹⁰

Kui vaadata ajas tagasi veel kaugemale, siis vene sõna *cyd* 'kohus' etümoloogilised juured osutavad sügavamal indo-euroopa algupära: selle vasteks peetakse näiteks vanaindia sõna *samdhīs* 'kokkulepe'.¹¹ Indo-iraani karjakasvatavate ühiskond 3000-4000 aastat tagasi, milles indo-euroopa keelte ja rahvaste kodu nähakse, oli üsna reglementeeritud ja töötuslepingutega tihedaks vastastikuste kohustuste ja privileegide kangaks kokku kootud.¹² Tundub, et vähemalt sama kaugele ajas tagasi ulatub tagasi ka mõiste SÜÜ kui 'tehtud kahju heastamise kohustus v kokkulepe'.

Mõisted ja neid tähistavad keelendid on pidevas arengus ja sedamööda, kuidas muutub maailmapilt ning muutuvad praktikad, omandavad ka mõisted uusi varjundeid ja lisatähendusi. Nii on selle taga, et SÜÜD käsitatakse piltlikult SAASTANA teine, üldisem mõistemetafoor, mille kohaselt MORAALNE ON

⁹ Aivar Kriiska, Andres Tvauri. Eesti muinasaeg. Tallinn: Avita kirjastus. 2002.

¹⁰ <http://www.etymonline.com>.

¹¹ Max Vasmer. Russisches etymologisches Wörterbuch.. Heidelberg: Carl Winter. 1958. 3. kd.

¹² David W. Anthony. The horse, the wheel, and language.: How Bronze-Age riders from the Eurasian steppes shaped the modern world. Princeton University Press. 2007.

PUHAS, EBAMORAALNE ON MUST.¹³ Arvatavasti oma osa – ja mitte väike – on selle kujutluse kinnistamisel olnud ka häbistavatel ning stigmatiseerivatel karistustel. Süü piltlikku seostamist *kaela* ja *kraega* annab aga põhjendada nn kaelakohtu praktikaga (ladina *dēcollāre* 'pead maha raiuma' ← *de+ collum* 'kael').

Kokkuvõtte asemel

Nagu eelnevast järeldub, osutub *süü* tähendus tavakeeles üsna keerukalt kirjeldatavaks – seda pole võimalik teha ilma 'süüdlas', 'süüdi olemist' ja 'pahategu' kaasa tõmbamata. SÜÜ argimõiste juures on tõesti midagi otsekui kleepuvat või määrivat!

Ajaloolised ekskursid kivi- ja rauaaega olid haaravad, kuid tegelikult me ei saa ikkagi kindlalt öelda, kas vanad läänemeresoomlased jõudsid sügavama arusaamiseni *süüst* iseseisvalt puidutööd tehes või olid nad kontaktidest alg-germaani ja slaavi keeli kõnelevate hõimudega (või nende eelkäijatega) omandanud mõnesuguse arusaamise ühiskondlikust õigusemõistmisest ja kahjude hüvitamise kohustusest. Need kaks eri algupära – uurali päritolu 'puusüü' → 'eksimus, viga' ning indo-euroopa 'kokkulepe, kohustus' → 'süüdiolak' – võivad olla meie esivanemate keelepruugis ning arusaamades ka kokku sulandunud.

Ruumi puudusel jääb käsitlemata huvitav ja oluline teema, kuidas *süü* on õigusemõistmise sfäärist kolinud meie südamesse. Nentigem, et kogu õhtumaine kultuur on sellest kontseptsioonist läbi imunud ning kristliku dogma kohaselt ootavad *süü* ja *süüdiolak* meid ees juba siia ilma sündides.

---

¹³ George Lakoff, Mark Johnson. Metafoorid, mille järgi me elame. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus. 2011.